

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

ВАСЬКІВСЬКА ОЛЕНА ЄВГЕНІЇВНА

УДК 373.5.091.33-028.16:808.56](043.5)

**ФОРМУВАННЯ УМІНЬ ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ ПРЕДМЕТІВ**

13.00.09 – теорія навчання

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки НАПН України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Кизенко Василь Іванович,

Інститут педагогіки НАПН України, провідний науковий співробітник відділу дидактики;

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент

Мішеніна Тетяна Михайлівна,

ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»,

професор кафедри української мови;

кандидат педагогічних наук, доцент

Добротвор Олена Вікторівна,

Навчально-науковий гуманітарний інститут

Національного авіаційного університету,

доцент кафедри педагогіки та психології

професійної освіти.

Захист відбудеться «09» листопада 2017 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.452.01 в Інституті педагогіки НАПН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-Д, к. 418.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки НАПН України (04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-Д).

Автореферат розіслано «06» жовтня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої
ради

О. В. Онопрієнко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Процеси глобалізації та євроінтеграції детермінують освітній простір України і позначаються на процесах реформування освітньої галузі країни, що веде до потреби вдосконалення умінь діалогічного спілкування. Сучасною українською дидактикою комунікативна активність старшокласників, формування у них високого рівня культури мовлення і міжособистісної комунікації розглядається як основна умова залучення до процесів культуротворення. Діалогічна взаємодія є універсальним процесом, що пронизує людське мислення, стосунки, життєдіяльність загалом. Уміння діалогічного спілкування розглядаються як чинник розвитку сукупності різних видів знань, умінь і навичок, що впливають на комунікантів. Це своєрідна особистісна система, динамічне новоутворення, яке створює оптимальні можливості для успішної практичної діяльності людини ХХІ століття. Випускник повинен володіти не лише знаннями, уміннями, навичками, а й бути компетентним у сфері діалогічного спілкування. Тому старшокласників слід навчати способам самостійного набуття умінь діалогічного спілкування, використовуючи умови освітнього середовища. У процесі діалогічного навчання, яке передбачає розмову, бесіду між двома особами, метою якої є пізнання сутності предмета чи явища в процесі обміну думками суб'єктів навчальної взаємодії, реалізується навчальний діалог, який, будучи основною формою соціальної комунікації, створює необхідні умови для оволодіння учнями уміннями самостійно мислити, чітко висловлювати свою точку зору, відстоювати свою позицію.

Викликом сьогодення є завдання вчити дітей так, щоб у них не виникало відчуття розгубленості від постійно зростаючого потоку різноманітної інформації, а була впевненість у силах і знаннях щодо подолання незнання. Педагог як організатор навчально-виховного процесу має можливість застосувати методику зближення і налагодження співпраці з учнем, побачити проблеми його розвитку в процесі ведення навчального діалогу.

Вагоме значення в розробленні окресленої проблеми мають праці Б. Ананьєва, Г. Балла, М. Бахтіна, Н. Бібік, Л. Божович, Л. Величко, А. Запорожця, І. Зязюна, О. М. Леонтєва, О. О. Леонтєва, І. Лернера, О. Локшиної, Б. Ломова, Т. Мішеніної, А. Мудрика, В. Мухіної, В. М'ясищева, І. Осадченко, О. Пометун, О. Савченко, Г. Токмань та ін., де розкриваються теоретичні засади спілкування, конкретизуються різні форми його (зокрема діалогічна), вивчається їх ефективність у навчально-виховному процесі. Діалогічне спілкування розглядається вітчизняними і зарубіжними вченими як: форма спілкування, самосвідомості та взаєморозуміння людей (Біблер В., Дрешер Ю., Петровський А., Пометун О., Сенько Ю., Ярошевський М. та ін.); ціннісно-смысловий аспект мовленнєвої діяльності (Голуб Н., Косянчук С., Сагач Г. та ін.); механізм впливу на особистість учня з боку вчителя і як механізм самовпливу (Гоноболін Ф., Кан-Калік В., Кузьміна Н., Сластьонін В. та ін.); як складова комунікативної компетентності (Васьківська Г., Добротвор О., Захарчук Н., Кизенко В. та ін.); як метод громадянського виховання (Балл Г., Селевко Г. та

ін.). Діалогічне спілкування як засіб розв'язання навчально-пізнавальних завдань розглядаються у працях О. Бодальова, С. Курганова, С. Мухіної, Л. Павлової, Є. Пассова, В. Скалкіна та ін. У низці наукових розвідок порушуються: проблеми діалогового навчання (Айзерман Л., Архипова С., Васянович Г., Вдович С. та ін.); діалогічного мислення (Балл Г., Гринчишин Д., Капелюшний А., Костюк Г., Кучинський Г., Озадовська Л., Сербенська О., Терпак З. та ін.). Уміння діалогічного спілкування досліджують О. Березюк, Н. Бібік, В. Бухбіндер, Ф. Мустафін, О. Савченко, Л. Шустова та ін.

Водночас аналіз педагогічних праць засвідчує, що дидактичний аспект проблеми формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів не був об'єктом спеціального дослідження. У масовій шкільній практиці порушена проблема також розв'язується не на достатньому рівні. Серед можливих засобів формування умінь діалогічного спілкування школярів у процесі навчання вчителі використовують лише окремі види завдань. Мало уваги приділяється можливостям формування умінь діалогічного спілкування засобами змісту гуманітарних предметів.

Актуальність зазначеної проблеми, її недостатнє теоретичне опрацювання та реалізація у шкільній практиці зумовили вибір теми дослідження: **«Формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження відповідає темам «Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі в умовах профільного навчання» (державний реєстраційний номер 0112U000336), «Формування змісту профільного навчання в єдності його інваріантної і варіативної складових» (державний реєстраційний номер 0115U003074), які розробляв відділ дидактики Інституту педагогіки НАПН України. Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 7 від 15 вересня 2014 р.) і узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 30 вересня 2014 р.).

Мета дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні дидактичних умов формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1. Вивчити стан формування умінь діалогічного спілкування старшокласників як дидактичну проблему.

2. Дослідити дидактичний потенціал змісту гуманітарних предметів для ефективності формування умінь діалогічного спілкування старшокласників.

3. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити дидактичні умови формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів.

4. Створити й апробувати дидактичну модель формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів.

5. Розробити методичний ресурс для вчителів щодо формування умінь діалогічного спілкування старшокласників.

Об'єкт дослідження – процес навчання гуманітарних предметів у старшій школі.

Предмет дослідження – дидактичні умови формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: філософія діалогу і його цінність (Бахтін М., Гадамер Г.-Г., Озадовська Л. та ін.); провідні ідеї особистісно орієнтованого навчання (Бібік Н., Пометун О., Савченко О., Сухомлинський В. та ін.); концепція діалогу культур (Біблер В., Курганов С. та ін.); концепції взаємозв'язку навчання і розвитку (Бабанський Ю., Занков Л., Савченко О., Хон Р. та ін.), концепції проблемного навчання (Давидов В., Ельконін Д., Матюшкін О., Махмутов М., Топузов О. та ін.), концепція самоактуалізації особистості (Балл Г.), діяльнісний підхід до розвитку особистості (Давидов В., Максименко С., Рубінштейн С. та ін.); принцип діалогічності спілкування (Бахтін М., Біблер В. та ін.); принципи сучасного діалогічного мислення (Балл Г., Горшкова В.).

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, порівняння, систематизація, класифікація та узагальнення для обґрунтування сутності, змісту, показників та рівнів сформованості умінь діалогічного спілкування та виявлення дидактичних умов, які сприяють їх формуванню у процесі навчання гуманітарних предметів у загальноосвітніх навчальних закладах; педагогічного прогнозування і моделювання для побудови ефективного навчально-виховного процесу, згідно з предметом дослідження; *емпіричні* – анкетування, педагогічне спостереження (за навчально-виховним процесом, учнями на уроці, роботою методичних об'єднань тощо), бесіди, опитування, збір незалежних характеристик, тестування, метод діагностичних контрольних робіт для визначення стану вияву досліджуваного утворення, метод вивчення шкільної документації, метод оцінювання ефективності формування умінь діалогічного спілкування старшокласників за впровадження дидактичних умов; *експериментальні* (педагогічний експеримент – констатувальний, формувальний) для визначення стану розв'язання проблеми в педагогічній практиці, апробації розроблених підходів; *статистичні:* методи математичної статистики для обробки результатів педагогічного експерименту.

Науково-дослідна робота проводилась у *три етапи впродовж 2013–2017 рр.*

На першому, аналітико-констатувальному, етапі (2013–2014 рр.) вивчено та проаналізовано джерела з філософської, педагогічної, психологічної, соціологічної та інших галузей науки, що безпосередньо чи дотично стосуються обраної теми дослідження; визначено основні напрями дослідження, його мету, завдання; уточнено та конкретизовано поняття «діалог», «уміння діалогічного спілкування», розроблено програму та методику експериментальної роботи; проаналізовано стан досліджуваної проблеми в теорії та педагогічній практиці; проведено констатувальний експеримент.

На другому, пошуковому, етапі (2015–2016 рр.) визначено дидактичні умови формування умінь діалогічного спілкування старшокласників, критерії та показники рівнів сформованості умінь діалогічного спілкування; розроблено дидактичну модель та методичний ресурс для вчителів щодо формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів.

На третьому, формувально-узагальнювальному, етапі (2016–2017 рр.) проведено формувальний експеримент, під час якого перевірено дидактичні умови формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів; скориговано теоретичні положення та експериментальні методики; допрацьовано методичні рекомендації для вчителів щодо формування умінь діалогічного спілкування старшокласників.

Експериментальна база дослідження. Експериментальна робота проводилась у таких загальноосвітніх навчальних закладах: Київська гімназія східних мов № 1; КЗ «Авторська М. П. Гузика експериментальна спеціалізована загальноосвітня школа-комплекс I–III ступенів Южненської міської ради Одеської області»; Пісківська гуманітарна гімназія Бородянського району Київської області; гімназія міжнародних відносин № 323 з поглибленим вивченням англійської мови м. Києва; гімназія № 290 м. Києва; Путивльська середня загальноосвітня школа № 1 I–III ступенів імені Радіка Руднева, Путивльська середня загальноосвітня школа № 2 I–III ступенів імені Г. Я. Базими, Путивльське НВО; Новослобідський НВК і Рудневський НВК Сумської області. Експериментом охоплено 385 учнів та 78 учителів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *уперше:*

визначено та обґрунтовано дидактичні умови формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів (соціально-ціннісна мотивація старшокласників до оволодіння уміннями діалогічного спілкування; діалогізація змісту гуманітарних предметів старшої школи; актуалізація діалогічного досвіду старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів; орієнтація процесу формування у старшокласників умінь діалогічного спілкування на профільне навчання; застосування навчальних технологій у процесі формування умінь діалогічного спілкування старшокласників); створено та апробовано дидактичну модель, складовими якої є: цільова; методологічна; змістова; процесуальна; критеріальна; мотиваційна; інструментально-моніторингова і результативна;

створено матриці змісту вправ і завдань формування у старшокласників умінь діалогічного спілкування (за розробленими матрицями діагностовано стан сформованості умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів);

проранговано проблематику дисертаційних досліджень, виконаних як в Україні, так і за кордоном (з огляду на формування умінь діалогічного спілкування старшокласників);

уточнено дидактичну сутність понять «діалог», «уміння діалогічного спілкування».

Подальшого розвитку набули проблеми наступності у формуванні умінь діалогічного спілкування учнів початкової, основної і старшої школи у процесі навчання гуманітарних предметів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що *розроблено й упроваджено* методичний ресурс (авторський курс за вибором «Навчаємось діалогічного спілкування»; система вправ і завдань, що корелює із системою вправ і завдань проаналізованих підручників; методичні рекомендації для вчителів щодо формування умінь діалогічного спілкування старшокласників); створено спеціальний інструментарій для статистичної обробки та аналізу емпіричних даних, а також проведення моніторингу готовності суб'єктів навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів до реалізації дидактичних умов формування умінь діалогічного спілкування і виявлення динаміки рівнів самооцінки ставлень старшокласників до потреби розвивати вміння діалогічного спілкування у процесі навчання гуманітарних предметів.

Упровадження результатів дослідження. Основні висновки й практичні рекомендації, викладені в дослідженні, упроваджено у навчально-виховний процес таких загальноосвітніх навчальних закладів: Київська гімназія східних мов № 1 (довідка № 110 від 10.05.2017), гімназія міжнародних відносин № 323 з поглибленим вивченням англійської мови м. Києва (довідка № 215/1 від 13.04.2017); КЗ «Авторська М. П. Гузика експериментальна спеціалізована загальноосвітня школа-комплекс I–III ступенів Южненської міської ради Одеської області» (довідка № 72а від 29.03.2017); Пісківська гуманітарна гімназія Бородянського району Київської області (довідка б/н від 23.03.2017); загальноосвітні навчальні заклади Путивльського району Сумської області (Путивльська школа I–III ступенів № 1 імені Радіка Руднева, Путивльська школа I–III ступенів № 2 імені Г. Я. Базими, Руднівський НВК Путивльського району – загальноосвітня школа I–III ступенів, Мазівський НВК – загальноосвітня школа I–III ступенів) – довідка відділу освіти Путивльської районної державної адміністрації Сумської області (№ 06-01/381 від 03.04.2017).

Вірогідність одержаних результатів забезпечено обґрунтованістю вихідних положень щодо формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів; використанням комплексу взаємодоповнювальних методів наукового пошуку, адекватних меті, об'єкту, предмету та завданням дослідження; вивченням об'єкта дослідження з урахуванням усіх вимог щодо отримання інформації, надійності, обґрунтованості, точності пізнавальних процедур; репрезентативністю вибірки; поєднанням кількісного та якісного аналізу теоретичного й емпіричного матеріалу; застосуванням порівняльних методик та елементів математичної статистики для обробки експериментальних даних.

Особистий внесок здобувача в одній опублікованій праці у співавторстві (Кизенко В.) полягає у визначенні ролі умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів, висвітленні результатів контент-аналізу чинних підручників з гуманітарних предметів [6].

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження апробовано на науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах різних рівнів:

міжнародних – «Дидактика початкової школи: реалізація технологічного та компетентнісного підходів» (Миколаїв, 2015); «Проблеми сучасного підручника» (Київ, 2015); «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Ченстохова – Ужгород – Дрогобич, 2015); «Технологічні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи» (Миколаїв, 2015); «Проблеми сучасного підручника» (Київ, 2016); «Личность. Образование. Общество». «Инновационная деятельность субъектов образования» (Білорусь, Гродно, 2016); «Тенденции развития отечественной и мировой науки» (Німеччина, Нюрнберг, 2016); «Продуктивное обучение: опыт и перспективы» (Росія, Самара, 2017); «Детство как антропологический, культурологический, психолого-педагогический феномен» (Росія, Самара, 2017); «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (Умань, 2017); «Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти» (Умань, 2017); «Інновації та сучасні технології в системі освіти: внесок Польщі та України» (Польща, Сандомир, 2017);

всеукраїнських – «Проблеми сучасного підручника» (Київ, 2014); «Формування змісту профільного навчання як стратегічний напрям модернізації освіти в Україні» (Київ, 2015); «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2016); «Україна – країни Сходу в ХХІ столітті в діалозі мов, культур, педагогічних систем: ціннісні виміри особистості» (Київ, 2016); «Розвиток національно-мовної особистості в умовах неперервної освіти: надбання, реалії, перспективи» (Умань, 2016);

семінарів різних рівнів – «Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі в умовах профільного навчання» (Київ, 2014); «Сучасні педагогічні технології забезпечення єдності інваріантної і варіативної складових змісту профільного навчання» (Київ, 2015); «Особливості реалізації технологічного і компетентнісного підходів у освіті: філософський, філологічний, психологічний та педагогічний аспект» (Миколаїв, 2015); «Модернізація змісту профільного навчання в єдності його інваріантної і варіативної складових» (Київ, 2015); «Особливості застосування технології ситуаційного навчання у ВНЗ» (Миколаїв, 2015); «Психодидактика початкової освіти» (Луцьк, 2015); «Єдність інваріантної і варіативної складових змісту профільного навчання як дидактична умова розвитку акмеологічного середовища гімназії» (Київська обл., смт Пісківка, 2016); «Формування змісту профільного навчання як стратегічний напрям модернізації освіти в Україні» (Київ, 2016); «Проблема наступності у змісті навчальних дисциплін окремих спеціальностей» (Умань, 2017); «Методика формулювання ситуаційних завдань» (Умань, 2017); «Реалізація виховного компонента освітнього середовища ВНЗ та закладів післядипломної освіти» (Умань, 2017).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 24 публікаціях, із них: 6 – статті у наукових фахових виданнях України, 5 – у виданнях інших держав.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація має таку структуру: вступ, три розділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел (358 найменувань), 15 додатків. Робота містить 36 таблиць і 16 рисунків. Загальний обсяг дисертації – 358 сторінок (основного тексту – 199 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження обраної теми; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання; сформульовано наукову новизну, практичне значення одержаних результатів дослідження; наведено відомості про апробацію та впровадження результатів; схарактеризовано вірогідність наукових положень, одержаних результатів і висновків дисертаційної роботи.

У першому розділі – **«Сучасний стан теорії і практики формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів»** – проаналізовано філософську, психологічну, педагогічну, соціологічну та іншу літературу, де порушуються проблеми, що безпосередньо чи опосередковано стосуються формування умінь діалогічного спілкування старшокласників. Розкрито теоретичні положення спілкування, конкретизовано різні форми його (у тому числі й діалогічне), вивчено чинники ефективності діалогу у навчально-виховному процесі.

Проаналізовано зміст доступних для огляду дисертаційних робіт українських і зарубіжних дослідників. За результатами аналізу структуровано зміст досліджень за їх проблематикою (організація діалогічної взаємодії; організація навчального діалогу; пізнавальна активність старшокласників; україномовна діалогова компетентність; українське усне діалогічне мовлення; діалогові технології; діалогічні вміння майбутніх учителів; ділове спілкування старшокласників та ін.). З огляду на формування умінь діалогічного спілкування старшокласників проранговано проблематику дисертаційних досліджень, виконаних як в Україні, так і за кордоном. Виявлено, що у змісті дисертацій, виконаних в Україні, превалюють проблеми організації вчителем навчального діалогу і формування діалогічних умінь майбутніх учителів.

З метою обґрунтування основних понять дисертації (діалог, діалогізація, діалогічність, діалогове навчання, діалогічне мовлення, діалогічне спілкування) до опрацьованих джерел застосовано метод рангування за роками їх оприлюднення.

Під час аналізу змісту вправ і завдань підручників з гуманітарних предметів (українська мова, українська література, зарубіжна література) застосовано системний підхід, на основі чого розроблено аналітичні матриці за відібраними для контент-аналізу чинними підручниками з гуманітарних предметів (за матрицями діагностовано сучасний стан порушеної проблеми; до результатів моніторингу застосовано методи математичної статистики з метою кваліметричного вираження матричних даних і складання повної картини

стану сформованості вмінь діалогічного спілкування старшокласників). Проаналізовані наукові джерела і підручники слугували базисом для розроблення дидактичних умов формування в учнів старших класів умінь діалогічного спілкування, визначення відповідних критеріїв і показників.

Констатовано, що мовна діяльність, тобто спілкування, – головний вид взаємодії людей у соціумі. Мінімальною одиницею процесу спілкування прийнято вважати мовленнєвий акт, який відбувається відповідно до правил та принципів мовленнєвої поведінки. Шляхом мовлення людина презентує себе як особистість, свій внутрішній світ, ставлення до оточення, свої очікування і прагнення тощо. Діалог як форма комунікативного акту є найуживанішою формою мовленнєвої діяльності, за якої вичерпно реалізуються текстові категорії комунікантів, відображаються їх міжособистісні стосунки, проявляються мовленнєві стратегії спілкування і т. ін.

Обґрунтовано, що діалогічне мовлення – це поєднані ситуативно тематичною спільністю і комунікативними мотивами усні висловлювання, що послідовно породжуються двома чи більше співрозмовниками за безпосереднього акту спілкування.

Встановлено, що правила комунікативної співпраці вивчалися багатьма лінгвістами, якими розроблено кілька класифікацій, наприклад, класифікації Г. Грайса і Дж. Ліча. Сучасні вчені також досліджують правила комунікативної співпраці. Вони виокремлюють правила і для мовця, і слухача (Доманчева І., Загнітко А. та ін.).

На основі теоретичних узагальнень і практичного досвіду з'ясовано, що формування умінь діалогічного спілкування є особливою формою спільної діяльності учнів і вчителя, взаємодією смислових позицій суб'єктів навчально-виховного процесу щодо визначення, прийняття і розв'язання навчальних завдань, результатом чого є здобуття нового знання для розширення власних поглядів. Сутність поняття «діалогічне спілкування» розглядається як усвідомлюваний, цілеспрямований і керований учителем процес поступового налагодження співпраці учнів і вчителя, учнів між собою щодо визначення й досягнення навчальної мети.

Для старшокласників уміння діалогічного спілкування уможливорює якісне входження у самостійне життя, вміння налагоджувати стосунки з іншими, що є важливим аспектом життєдіяльності.

Отже, потреба у діалогічному спілкуванні, як і потреба у діяльності, у праці, є визначальною для становлення особистості. Саме тому особливого значення набуває проблема формування умінь діалогічного спілкування особистості – людини, яка виявляє високий рівень мовної і мовленнєвої компетентностей, шанує, любить, береже рідну мову; людини, здатної презентувати себе в суспільстві засобами мови.

З'ясовано, що у дидактиці тривають пошуки шляхів розв'язання проблеми діалогічного спілкування відповідно до нових завдань, поставлених суспільством перед освітою. Обґрунтовано базово-категоріальний апарат дослідження, водночас встановлено, що формування умінь діалогічного спілкування потребує

створення компонентів навчально-виховного процесу – певних дидактичних умов, що їх проаналізовано у наступному розділі дисертації.

У другому розділі – **«Дидактичне забезпечення формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів»** – обґрунтовано дидактичну модель формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів (українська мова, українська література, англійська мова, зарубіжна література), що є результатом осмислення й узагальнення теоретичного доробку вітчизняних і зарубіжних учених з проблеми формування умінь діалогічного спілкування старшокласників та відповідного особистого досвіду. Складовими розробленої моделі формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів є: цільова; методологічна; змістова; процесуальна; критеріальна; мотиваційна; інструментально-моніторингова і результативна (рис. 1).

Цільовою складовою виступають мета та завдання процесу формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів. Дидактична модель формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів побудовано на основі особистісно орієнтованого, компетентнісного, аксіологічного, системного та рефлексійного підходів, що становлять методологічну складову.

У дослідженні надано перевагу принципам зв'язку навчання з життям, проблемності, толерантності, аксіологічної цілеспрямованості. Змістова складова ґрунтується на основі змісту гуманітарних предметів та курсу за вибором «Навчаємось діалогічного спілкування». Зміст дослідження визначається шляхом урахування мети і завдань, а також принципів його побудови.

У процесі формування умінь діалогічного спілкування старшокласників застосовано: особистісно орієнтований метод; проблемний; метод проблемних ситуацій; частково-пошуковий метод; словесні методи навчання. Використано такі засоби навчання: інваріантні завдання (за підручниками, посібниками, довідковою літературою для вчителів); авторські завдання і вправи; бліц-опитування у процесі навчання (як інструментарій-рефлексія на навчальні ситуації та процес їх розв'язання); засоби ІКТ (інтерактивна дошка, персональні комп'ютери з відповідним програмним забезпеченням). Формами організації освітньої діяльності старшокласників обрано: роботу в парах та групах; комбіновані практичні заняття (робота класу; поперемінна робота в парах і в групах).

У процесі побудови навчальної діяльності з метою формування умінь діалогічного спілкування старшокласників використано інноваційні педагогічні технології. Перевагу надано таким із них: моделювання діалогічних ситуацій, навчальний діалог, диспути, аналіз життєвих ситуацій, кейс-стаді, бінарні уроки, ігрова, метод проектів. У моделі передбачено, що формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів може здійснюватися за таких дидактичних умов (соціально-ціннісна мотивація старшокласників до оволодіння уміннями діалогічного спілкування; діалогізація змісту гуманітарних предметів старшої школи; актуалізація діалогічного досвіду

старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів; орієнтація процесу формування у старшокласників умінь діалогічного спілкування на профільне навчання; застосування навчальних технологій у процесі формування умінь діалогічного спілкування старшокласників).

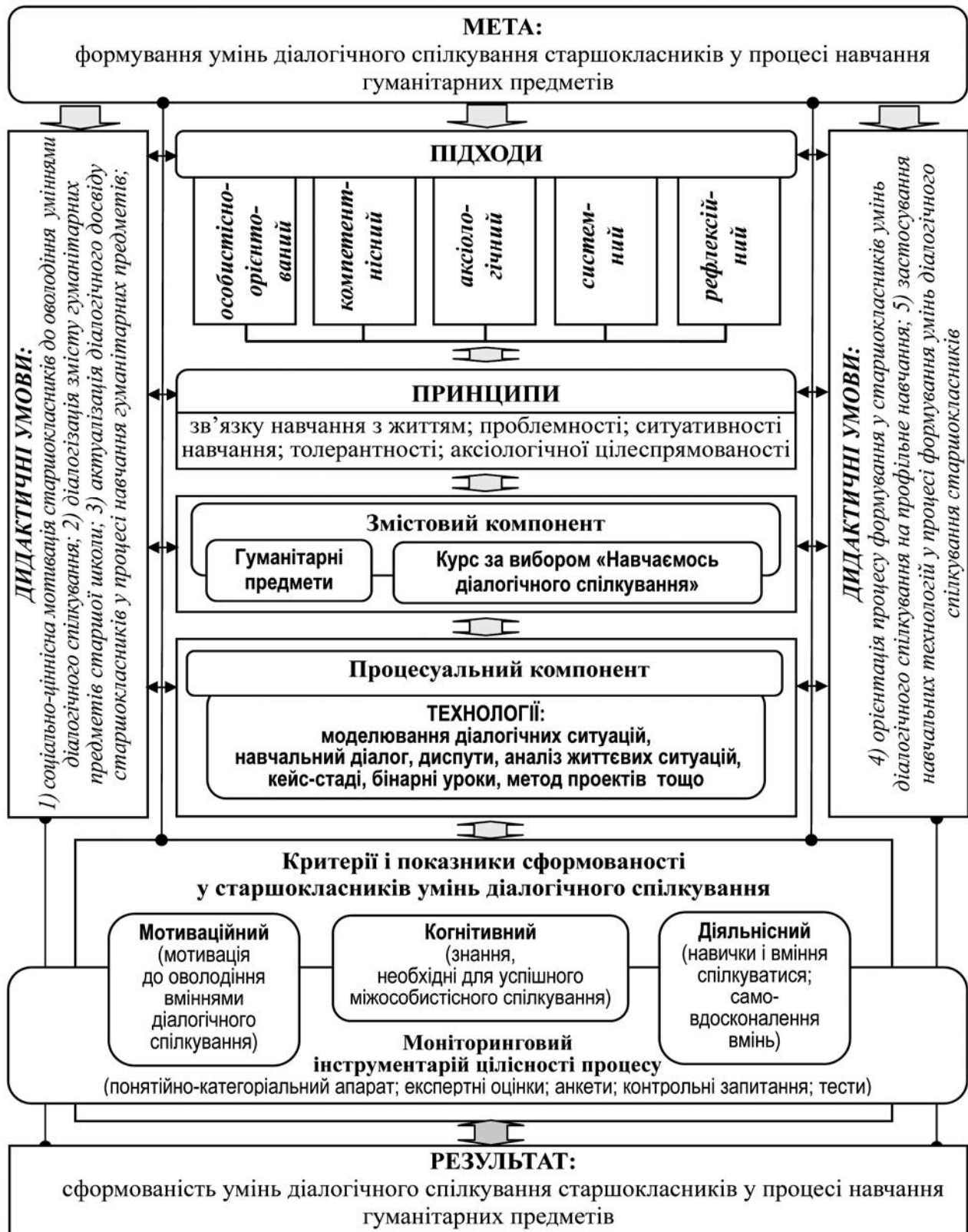

Рис. 1. Дидактична модель формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів

Результативною складовою передбачено наявність результатів формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів у вигляді поступів за рівнями умінь діалогічного спілкування старшокласників.

У третьому розділі – «Процес та результати експериментального дослідження» – висвітлено методику формувального експерименту, зміст і послідовність етапів дослідження, що цілісно охоплюють процес формування умінь діалогічного спілкування старшокласників. Подано результати діагностики рівнів сформованості у старшокласників умінь діалогічного спілкування за авторським інструментарієм. Розкрито логіку дослідно-експериментальної перевірки дидактичних умов формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів. Вивчено та проаналізовано стан проблеми в практиці загальноосвітніх навчальних закладів, що дало змогу виокремити суперечність між існуючим потенціалом змісту гуманітарних предметів та наявним рівнем сформованості досліджуваних умінь старшокласників. Для розв'язання означеної суперечності проведено формувальний експеримент.

На підставі визначених рейтингів виявлено ефективність застосування розроблених дидактичних умов у процесі формування у старшокласників умінь діалогічного спілкування (табл. 1, рис. 2).

Таблиця 1

**Рейтинг дидактичних умов
формування умінь діалогічного спілкування старшокласників**

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ	Рейтинг за оцінкою вчителів	Рейтинг за оцінкою старшокласників		Середнє арифм. за критерієм Макнамари
		До експерим.	Після експерим.	
1. Соціально-ціннісна мотивація старшокласників до оволодіння вміннями діалогічного спілкування	1	4	5	0,64
2. Діалогізація змісту гуманітарних предметів старшої школи	2	5	1	8,76
3. Актуалізація діалогічного досвіду старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів	3	2	4	2,64
4. Орієнтація процесу формування у старшокласників умінь діалогічного спілкування на профільне навчання	4	1	3	4,55
5. Застосування навчальних технологій у процесі формування умінь діалогічного спілкування старшокласників	5	3	2	8,17

Найефективнішими у процесі навчання гуманітарних предметів (українська мова, українська література, англійська мова, зарубіжна література): є такі дидактичні умови формування умінь діалогічного спілкування старшокласників: діалогізація змісту гуманітарних предметів старшої школи; застосування навчальних технологій у процесі формування умінь діалогічного спілкування

старшокласників; орієнтація процесу формування у старшокласників умінь діалогічного спілкування на профільне навчання.

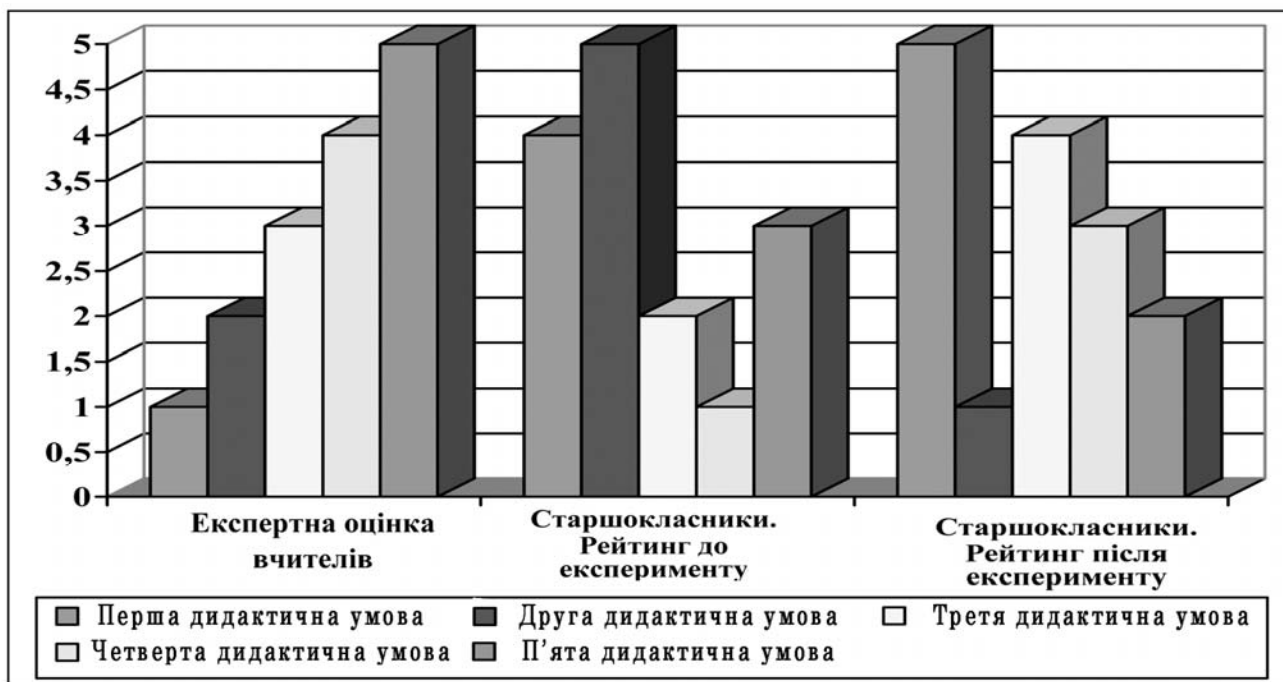

Рис. 2. Порівняння рейтингів дидактичних умов формування умінь діалогічного спілкування старшокласників

У процесі перевірки дієвості виокремлених дидактичних умов, ефективності дидактичної моделі, доцільності методичного забезпечення процесу формування умінь діалогічного спілкування на уроках з гуманітарних предметів виявлено рівні сформованості умінь діалогічного спілкування старшокласників експериментальної ($n=192$) та контрольної ($n=193$) груп. Емпіричні дані унаочнено на рис. 3.

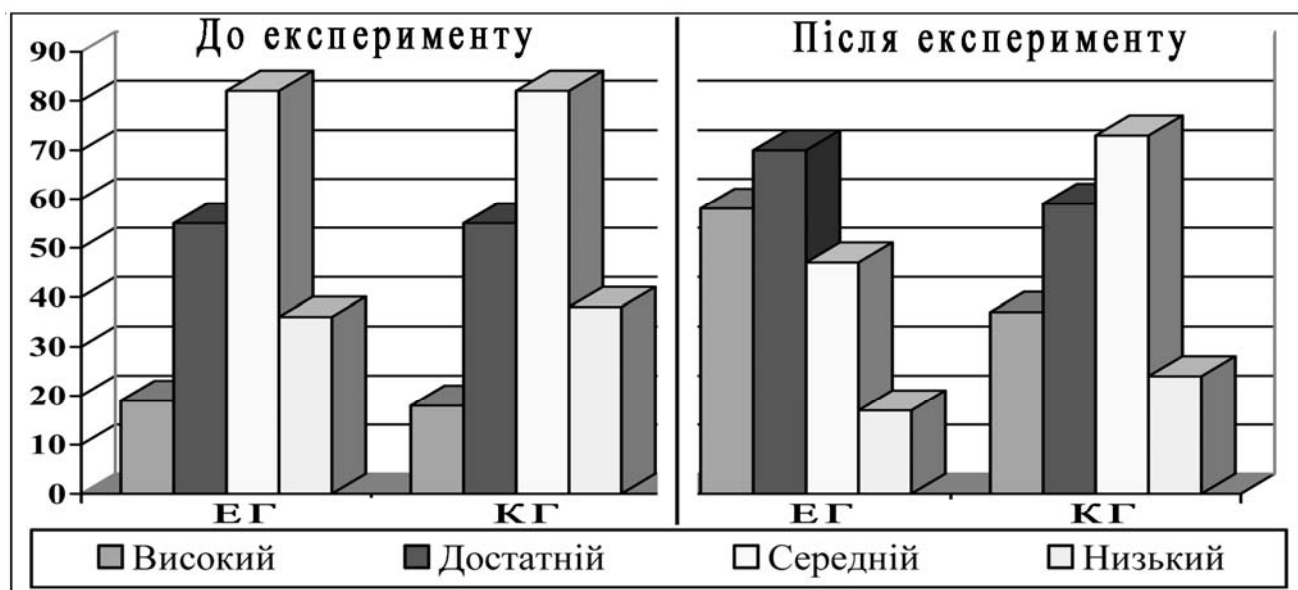

Рис. 3. Рівні сформованості умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання предметів гуманітарного циклу в ЕГ та КГ (до і по завершенні експерименту)

Загалом в експериментальній групі учнів з високим рівнем сформованості умінь діалогічного спілкування у 2,05 рази більше, ніж у контрольній ($20,30\% / 9,90\% = 2,05$); з достатнім рівнем збільшилось у 3,76 рази ($7,90 / 2,10\% = 3,76$); із середнім рівнем зменшилося у 3,85 рази ($18,10 / 4,70\% = 3,85$). Учнів з низьким рівнем зменшилося у 1,37 рази ($10,01 / 7,30\% = 1,37$).

Це дає змогу стверджувати, що визначені дидактичні умови, розроблена модель формування умінь діалогічного спілкування старшокласників, а також методичний ресурс (авторський курс за вибором «Навчаємось діалогічного спілкування»; методичні рекомендації для вчителів щодо формування умінь діалогічного спілкування старшокласників; інструментарій) позитивно вплинули на формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення і нове розв'язання проблеми формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів. Результати проведеного дослідження дали підстави для формулювання висновків.

На основі теоретичних узагальнень і практичного досвіду з'ясовано, що формування умінь діалогічного спілкування є особливою формою спільної діяльності учнів і вчителя, взаємодією смислових позицій суб'єктів навчально-виховного процесу щодо визначення, прийняття і розв'язання навчальних завдань, результатом чого є здобуття нового знання для розширення власних можливостей.

Сутність поняття «діалогічне спілкування» розглядається як усвідомлюваний, цілеспрямований і керований учителем процес поступового налагодження співпраці учнів і вчителя, учнів між собою щодо визначення й досягнення навчальної мети.

Для старшокласників уміння діалогічного спілкування уможливорює якісне входження у самостійне життя, вміння налагоджувати стосунки з іншими, що є важливим аспектом життєдіяльності. Саме тому особливого значення набуває проблема формування умінь діалогічного спілкування особистості – людини, яка виявляє високий рівень мовної та мовленнєвої компетенції, шанує, любить, береже рідну мову, людини, здатної презентувати себе в суспільстві засобами мови.

З'ясовано, що у дидактиці тривають пошуки шляхів розв'язання проблеми діалогічного спілкування з огляду на нові завдання, поставлені перед освітою суспільством. Визначено, що навчання гуманітарним предметам сприяє розвитку у старшокласників здібностей використовувати зміст цих предметів як інструмент спілкування, як засіб міжособистісної взаємодії. Кожне слово містить частину культури народу, відображає історичні та соціальні зміни, певні способи мислення.

Для аналізу змісту підручників з гуманітарних предметів застосовано системний підхід, на основі чого розроблено аналітичні матриці і застосовано до наявних систем вправ і завдань, за якими безпосередньо чи опосередковано учитель може досягати мети – формування умінь діалогічного спілкування старшокласників.

За результатами моніторингу до здобутих емпіричних даних застосовано методи математичної статистики з метою кваліметричного вираження матричних даних і складання повної картини стану формування умінь діалогічного спілкування старшокласників.

Розроблено та обґрунтовано сукупність дидактичних умов (соціально-ціннісна мотивація старшокласників до оволодіння вміннями діалогічного спілкування; діалогізація змісту гуманітарних предметів старшої школи; актуалізація діалогічного досвіду старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів; орієнтація процесу формування у старшокласників умінь діалогічного спілкування на профільне навчання; застосування навчальних технологій у процесі формування умінь діалогічного спілкування старшокласників), що сприяло формуванню умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів.

Ефективність реалізації дидактичних умов забезпечено завдяки моделі формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів, складовими якої є такі: цільова; методологічна; змістова; процесуальна; критеріальна; мотиваційна; інструментально-моніторингова і результативна.

Визначено критерії сформованості умінь діалогічного спілкування старшокласників: мотиваційний (мотивація учнів до формування умінь діалогічного спілкування); когнітивний (знання, необхідні для успішного міжособистісного спілкування); діяльнісний (навички і вміння спілкуватися; самоудосконалення вмінь діалогічного спілкування) і рівні (низький, середній, достатній, високий). До показників за мотиваційним критерієм віднесено: визнання ціннісної спрямованості діалогічної взаємодії; готовність і бажання вміти збалансувати свої інтереси з колективними; вміння коригувати мовленнєву поведінку з огляду на різні соціальні умови і ролі. До показників за когнітивним критерієм віднесено: аналіз навчальних і життєвих ситуацій на основі здобутих знань про діалогічне спілкування і критичне мислення; вміння застосовувати знання про діалогічне спілкування у гіпотетичних ситуаціях; навички розв'язувати комунікативні проблеми на основі здобутих знань. До показників за діяльнісним критерієм віднесено: вияв комунікативної гнучкості і здатність до зміни комунікативної стратегії; відкритість у міжособистісному спілкуванні, у ситуаціях соціальної взаємодії; прийняття виважених рішень за результатами комунікативної взаємодії (установки на толерантність, гнучкість, ціннісне ставлення до людини, результатів її діяльності тощо).

На основі розроблених дидактичних умов створено інструментарій, за яким по завершенні експерименту здійснено статистичну обробку та аналіз емпіричних даних, а також проведено моніторинг готовності суб'єктів

навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів до реалізації дидактичних умов формування умінь діалогічного спілкування і виявлено динаміку рівнів самооцінки ставлень старшокласників до потреби розвивати вміння діалогічного спілкування у процесі навчання гуманітарних предметів.

Виявлено, що найефективнішими є такі дидактичні умови формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів: діалогізація змісту гуманітарних предметів старшої школи; застосування навчальних технологій у процесі формування умінь діалогічного спілкування старшокласників та орієнтація процесу формування у старшокласників умінь діалогічного спілкування на профільне навчання.

У процесі перевірки дієвості виокремлених дидактичних умов, ефективності дидактичної моделі, доцільності методичного забезпечення процесу формування умінь діалогічного спілкування на уроках з гуманітарних предметів виявлено рівні сформованості умінь діалогічного спілкування старшокласників. В ЕГ ($n=192$) кількість учнів з високим рівнем сформованості умінь діалогічного спілкування зросла на 20,30%, з достатнім – на 7,90%. Натомість кількість учнів із середнім рівнем зменшилась на 18,10%, а з низьким – на 10,01%. Це підтверджує ефективність організації і проведення експериментальної роботи. Тенденція до зростання кількості учнів у КГ ($n=193$), що опановують уміння діалогічного спілкування, також зберігається. Кількість учнів з високим рівнем сформованості умінь діалогічного спілкування зросла на 9,90%, з достатнім – на 2,10%. Натомість учнів із середнім рівнем зменшилося на 4,70%, а з низьким – на 7,30%.

Це свідчить про те, що наявними засобами змісту предметів гуманітарного циклу також формуються уміння діалогічного спілкування. Загалом в ЕГ кількість учнів з високим рівнем сформованості умінь діалогічного спілкування у 2,05 рази більше, ніж у КГ ($20,30\% / 9,90\% = 2,05$). Учні з достатнім рівнем збільшилось у 3,76 рази ($7,90 / 2,10\% = 3,76$). Учні з середнім рівнем зменшилось у 3,85 рази ($18,10 / 4,70\% = 3,85$). Учні з низьким рівнем зменшилось у 1,37 рази ($10,01 / 7,30\% = 1,37$).

Експериментально підтверджено ефективність розроблених дидактичних умов; моделі формування умінь діалогічного спілкування старшокласників; методичного ресурсу (курс за вибором «Навчаємось діалогічного спілкування»; система вправ і завдань у курсі за вибором, що значно підсилило систему вправ і завдань чинних підручників, актуалізуючи їх потенціал; методичні рекомендації для вчителів щодо формування умінь діалогічного спілкування старшокласників; розроблений інструментарій для проведення моніторингу), позитивно вплинуло на динаміку рівнів сформованості умінь діалогічного спілкування старшокласників.

Результати дослідження свідчать, що поставлені завдання розв'язано, мету досягнуто. Проте, дослідження не вичерпує багатоаспектності порушеної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі дидактичні проблеми: наступність у формуванні умінь діалогічного спілкування учнів початкової,

основної і старшої школи у процесі навчання гуманітарних предметів; підготовка і перепідготовка вчителів до процесу формування в учнів умінь діалогічного спілкування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. *Васьківська, О. Є.* Розвиток толерантності старшокласників засобами діалогу в контексті педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського / О. Є. Васьківська // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць / [за ред. О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинської. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – Вип. 1.47 (114). – С. 47–52. – (Серія: Педагогічні науки).
2. *Васьківська, О. Є.* Розвиток умінь діалогічного спілкування старшокласників засобами шкільного підручника у процесі навчання гуманітарних предметів / О. Є. Васьківська // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол. ; голов. ред. – О. М. Топузов]. – Київ : Пед. думка, 2015. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 90–96.
3. *Васьківська, О. Є.* Дидактичні аспекти формування у старшокласників умінь діалогічного спілкування / О. Є. Васьківська // Український педагогічний журнал. – 2016. – №2. – С. 82–87.
4. *Васьківська, О. Є.* Діалог як засіб розвитку толерантності старшокласників / О. Є. Васьківська // Молодь і ринок. – 2016. – №7(138). – С. 144–148.
5. *Васьківська, О. Є.* Формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі діалогічного спілкування / О. Є. Васьківська // Молодь і ринок. – 2016. – №11–12 (142). – С. 126–130.
6. *Васьківська, О. Є.* Стан і перспективи розвитку умінь діалогічного спілкування старшокласників засобами сучасного підручника / О. Є. Васьківська, В. І. Кизенко // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол. ; голов. ред. – О. М. Топузов]. – Київ : Пед. думка, 2017. – Вип. 18. – С. 5–13.
7. *Васьковская, Е. Е.* Инновационные технологии как ведущий механизм формирования диалогических умений старшеклассников / Е. Е. Васьковская // Личность. Образование. Общество. – В 2-х ч. – Гродно : ГОУ «Гродненский областной институт развития образования», 2016. – Ч. I. – С. 65–67.
8. *Васьківська, О. Є.* Дидактичні особливості розвитку діалогічного мовлення старшокласників / О. Є. Васьківська // International scientific and practical conference «Innovations and modern technology in the educational system: contribution of Poland and Ukraine»: Conference Proceedings, May 5–6, 2017. Sandomierz. – С. 184–188.
9. *Васьківська, О. Є.* Технологія навчального діалогу як засіб формування умінь діалогічного спілкування старшокласників / О. Є. Васьківська // International scientific professional periodical journal «The Unity of Science». – Vienna, Austria, August 2016. – С. 13–15.
10. *Vaskivska, O. Ye.* The forming in high school students skills of dialogic communication on lessons of ukrainian language / O. Ye. Vaskivska // Trends in der

Entwicklung der nationalen und internationalen Wissenschaft: Sammelwerk der wissenschaftlichen artikel. – Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2016. – S. 281–283.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

11. *Васьківська, О.* Навчання діалогічного мовлення старшокласників / Олена Васьківська // Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць / [за наук. ред. Г. О. Васьківської ; упоряд. С. В. Косянчука]. – Київ : Ін-т пед. НАПН України, 2013. – С. 100–106.

12. *Васьківська, О.* Діалог як чинник детермінації особистості / Олена Васьківська // Дидактика: теорія і практика: зб. наук. праць / [за наук. ред. Г. О. Васьківської; упоряд. С. В. Косянчука]. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 79–83.

13. *Васьківська, О.* Педагогічні технології формування умінь діалогічного спілкування старшокласників / Олена Васьківська // Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – С. 97–102.

14. *Васьківська, О.* Роль діалогічного спілкування у становленні особистості / Олена Васьківська // Дидактика: теорія і практика: зб. наук. праць / [за наук. ред. Г. О. Васьківської; упоряд. С. В. Косянчука]. – Київ : Ін-т обдарованої дитини, 2015. – С. 126–129.

15. *Васьківська, О.* Діалогічні уміння як засіб формування соціальної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу / Олена Васьківська // Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. – Київ, 2017. – С. 90–95.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

16. *Васьківська, О. Є.* Уміння діалогічного спілкування як чинник соціалізації старшокласників у контексті фундаменталізації змісту освіти / О. Є. Васьківська // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2014 рік. – Київ : Ін-т педагогіки, 2014. – С. 136–137.

17. *Васьківська, О.* Діалог як засіб розвитку комунікативних умінь учнів / Олена Васьківська // Методичний вісник науково-дослідницької лабораторії дидактики початкової школи / Дидактика початкової школи: реалізація технологічного та компетентнісного підходів : матеріали Міжнар. Інтернет-конф. (м. Миколаїв, 10 квіт. 2015 р.). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. – С. 88–89.

18. *Васьківська, О. Є.* Особливості формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання предметів мовно-літературного циклу / О. Є. Васьківська // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік. – Київ : Ін-т педагогіки, 2015. – С. 152–153.

19. *Васьківська, О. Є.* Розвиток умінь діалогічного спілкування в умовах інтердисциплінарності / О. Є. Васьківська // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті : матеріали I-ої Міжнар. наук.-практ. конф.,

19 лист. 2015 р. / [ред.-упор. І. Зимомря, В. Ільницький]. – Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2015. – С. 92.

20. *Васьківська, О. Є.* Розвиток умінь діалогічного спілкування: технологія ситуаційного навчання / О. Є. Васьківська // Технологічні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи: матеріали Міжнар. Інтернет-конференції (м. Миколаїв, 11 груд. 2015 р.) // Методичний вісник Науково-дослідницької лабораторії дидактики початкової освіти / [голов. ред. – І. І. Осадченко]. – Миколаїв : ТОВ «Іліон», 2015. – Вип. 4. – С. 16–19.

21. *Васьківська, О. Є.* Технології навчального діалогу у процесі навчання предметів гуманітарного циклу / О. Є. Васьківська // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік. – Київ : Пед. думка, 2016. – С. 101–102.

22. *Васьківська, О.* Розвиток діалогічних умінь старшокласників в умовах віртуального середовища / О. Васьківська // Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи: матеріали І-ої Міжнар. наук.-прак. онлайн Інтернет-конф. (м. Умань, 06 квіт. 2017 р.) // FOLIA COMENIANA : Вісник Польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Я. А. Коменського / [голов. ред. – Осадченко І. І.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2017. – С. 67–69.

23. *Васьківська, О.* Розвиток аксіологічного чуття старшокласників у процесі формування діалогічних умінь / О. Васьківська // Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти: матеріали Першої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 27 квіт. 2017 р.) // FOLIA COMENIANA : Вісник Польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Я. А. Коменського / [голов. ред. – Осадченко І. І.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2017. – С. 18–21.

24. *Васьковская, Е. Е.* Диалогические умения учеников как источник эффективных возможностей для социализации / Е. Е. Васьковская // Детство как антропологический, культурологический, психолого-педагогический феномен: Материалы III Междунар. науч. конф. Самара, 24–25 марта 2017 г. / В рамках проекта «А.З.Б.У.К.А. детства» / [отв. ред.: Т. А. Чичканова]. – Самара : СГСПУ; ООО «Научно-технический центр», 2017. – Ч. 2. – С. 259–261.

АНОТАЦІЇ

Васьківська О. Є. «Формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів». – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання. Інститут педагогіки НАПН України. – Київ, 2017.

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню проблеми формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів. Висвітлено теоретичні і методологічні аспекти проблеми, проаналізовано її сучасний стан, розкрито сутність базових понять, а

також уточнено сутність понять «діалог» і «уміння діалогічного спілкування». Здійснено аналіз змісту гуманітарних предметів старшої школи і розроблено матриці і застосовано до наявних у них систем вправ і завдань. Розроблено, обґрунтовано та експериментально перевірено дидактичні умови формування умінь діалогічного спілкування старшокласників: соціально-ціннісна мотивація старшокласників до оволодіння вміннями діалогічного спілкування; діалогізація змісту гуманітарних предметів старшої школи; актуалізація діалогічного досвіду старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів; орієнтація процесу формування у старшокласників умінь діалогічного спілкування на профільне навчання; застосування навчальних технологій у процесі формування умінь діалогічного спілкування старшокласників.

Ключові слова: уміння діалогічного спілкування; діалог; старшокласник; гуманітарні предмети; дидактичні умови; дидактична модель.

Vaskivska O. Ye. «Formation of dialogical communication skills of upper secondary school pupils in the course of teaching humanities». – *Manuscript copyright.*

Dissertation for the degree of a Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.09 – theory of education. Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The dissertation is devoted to the study on the formation of dialogical communication skills of upper secondary school pupils in the course of teaching humanities. Theoretical and methodological aspects of the problem are expanded, the essence of the notions «dialogue» and «dialogical communication skills» is specified. The didactic conditions for upper secondary school students' dialogical communication skills formation in the process of studying humanitarian subjects have been developed, substantiated and experimentally verified: social and value motivation of the formation of dialogical communication skills among upper secondary school pupils; dialogization of the humanitarian subjects content in upper secondary school; actualization of dialogic experience of upper secondary school pupils in the process of humanitarian subjects studying; orientation of upper secondary school pupils' skills forming in dialogical communication for the implementation of profession-oriented education; using training technologies in process of upper secondary school pupils' skills of dialogical communication formation.

Keywords: dialogical communication skills; dialogue; upper secondary school pupil; humanities; didactic conditions; didactic model.

Васьковская Е. Е. «Формирование умений диалогического общения старшекласников в процессе обучения гуманитарным предметам». – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.09 – теория обучения. Институт педагогики НАПН Украины. – Киев, 2017.

Диссертационную работу посвящено исследованию проблемы формирования умений диалогического общения старшеклассников в процессе обучения гуманитарным предметам. В работе освещены теоретические и методологические аспекты поднятой проблемы, проанализировано ее современное состояние, раскрыта сущность базовых понятий, а также уточнена сущность понятий «диалог» и «умение диалогического общения». Осуществлен контент-анализ отобранных учебников по гуманитарным предметам. Разработаны аналитические матрицы по действующим учебникам по гуманитарным предметам, отобранным для контент-анализа. По составленным матрицам диагностировано современное состояние поднятой проблемы. К результатам проведенной диагностики применены методы математической статистики с целью квалиметрического выражения матричных данных и составления полной картины состояния сформированности и развития у старшеклассников умений диалогического общения.

Разработаны, обоснованы и экспериментально проверены дидактические условия формирования умений диалогического общения старшеклассников в процессе обучения гуманитарным предметам: социально-ценностная мотивация старшеклассников к овладению умений диалогического общения; диалогизация содержания гуманитарных предметов старшей школы; актуализация диалогического опыта старшеклассников в процессе обучения гуманитарным предметам; ориентация процесса формирования у старшеклассников умений диалогического общения на профильное обучение; применение учебных технологий в процессе формирования умений диалогического общения старшеклассников.

Эффективность реализации дидактических условий обеспечено благодаря модели формирования умений диалогического общения старшеклассников в процессе обучения гуманитарным предметам (составляющие: целевая; методологическая; содержательная; процессуальная; критериальная; мотивационная; инструментально-мониторинговая и результативная). Определены критерии сформированности умений диалогического общения старшеклассников: мотивационный (мотивация учеников к формированию умений диалогического общения); когнитивный (знания, необходимые для успешного межличностного общения); деятельностный (навыки и умения общаться; самоусовершенствование умений диалогического общения) и уровни (низкий, средний, достаточный, высокий). К показателям по мотивационному критерию отнесено: признание ценностной направленности диалогического взаимодействия; готовность и желание научиться соотносить свои интересы с коллективными; умение корректировать речевое поведение, учитывая разные социальные условия и роли. К показателям по когнитивному критерию отнесено: анализ учебных и жизненных ситуаций на основе полученных знаний о диалогическом общении и критическом мышлении; умение применять знания о диалогическом общении в гипотетических ситуациях; навыки решать коммуникативные проблемы на основе усвоенных знаний. К показателям по деятельностному критерию отнесено: проявление коммуникативной гибкости и способность к изменению коммуникативной стратегии; открытость в

межличностном общении, в ситуациях социального взаимодействия; принятие взвешенных решений по результатам коммуникативного взаимодействия (установки на толерантность, гибкость, ценностное отношение к человеку, результатов его деятельности и т.п.).

На основе разработанных дидактических условий создан инструментарий, по которому в конце эксперимента осуществлены статистическая обработка и анализ эмпирических данных, а также проведен мониторинг готовности субъектов учебно-воспитательного процесса общеобразовательных учебных заведений к реализации дидактических условий формирования умений диалогического общения. Выявлено динамику уровней самооценки отношений старшеклассников к потребности развивать умения диалогического общения в процессе обучения гуманитарным предметам.

Экспериментально подтверждены эффективность разработанных дидактических условий; модели формирования умений диалогического общения старшеклассников; методического ресурса (курс по выбору «Учимся диалогическому общению»); система упражнений и задач в курсе по выбору, которые значительно усилили систему упражнений и задач действующих учебников, актуализируя их потенциал; методические рекомендации для учителей относительно формирования умений диалогического общения старшеклассников; разработанный инструментарий для проведения мониторинга), что положительно повлияло на динамику уровней сформированности у старшеклассников умений диалогического общения.

Результаты исследования свидетельствуют, что поставленные задачи решены, цель достигнута. Тем не менее, исследование не исчерпывает многоаспектности затронутой проблемы. Дальнейшего изучения требуют такие дидактические проблемы: преемственность в формировании умений диалогического общения учеников начальной, основной и старшей школы в процессе обучения гуманитарным предметам; подготовка и переподготовка учителей к процессу формирования у учеников умений диалогического общения.

Ключевые слова: умение диалогического общения; диалог; старшеклассник; гуманитарные предметы; дидактические условия; дидактическая модель.